

Hauser Arnold és Borus Rózsa 1977-ben, Budapesten a Felső Zöldmáli úti lakásukban
© Petőfi Irodalmi Múzeum. Eredetileg in: Vezér Erzsébet 2004: Megőrzött öreg hangok.
Válogatott interjúk. Budapest: PIM. 101.

Velünk élő kultúrtörténet

Beszélgetés Hauser Arnoldról Hauser Arnoldné Borus Rózsával¹

Az interjút készítette és a jegyzeteket írta: Zuh Deodáth

Hauserné Borus Rózsa (sz. 1927), Hauser Arnold özvegye, a Magyar Rádió és a Magyar Televízió egykori főmunkatársa volt a szerkesztője a Hauser Arnolddal ötvenhat év emigráció után készült, magyarországi gyártású tévéinterjúnak (1975). Nehéz felmérni, hogy pontosan mekkora szerepe volt a műsornak és a beszélgetés nyomtatásban való megjelenésének abban, hogy Hauser recepciója látványosan megélenkült. Reményeim szerint az itt lejegyzett beszélgetés is segíthet ennek a kérdésnek a tisztázásában. Azt viszont bátran kijelenthetjük: Hauser nem sokkal az interjú sugárzása után tért haza Magyarországra, állapodott meg a Magyar Tudományos Akadémiával könyvtári hagyatékának elhelyezéséről, és vált a tiszteleti akadémiai tagság révén ismét (ha csak rövid időre is, 1978-as haláláig) a magyar tudományos élet aktív résztvevőjévé.

¹ A beszélgetést 2015. július 23-án rögzítettem Budapesten. Az interjú előtt és alatt nyújtott támogatásért és türelméért hálámat fejezem ki Hauser Arnoldnének és családjának. A Hauser-hagyaték elérhetőségéért a Hauser-olvasókönyvön dolgozó MTA BTK Művészettörténeti Kutatóintézete Tudománytörténeti Kutatócsoportjának tartozom köszönettel. Az interjú átolvasásáért és javaslataiért köszönetemet fejezem ki Bardoly Istvánnak, Kókai Károlynak, Lendvai L. Ferencnek, Markója Csillának és Nyíri Kristófnak. Több adat javítása, illetve megerősítése a segítségük, tanácsaik nélkül lehetetlen lett volna. A további esetleges tévedésekért minden felelősség az interjú készítőjét terheli.

Köszönöm, hogy elvállalta a részvételt ebben az interjúban. És rögtön az elején kezdeném...

Hogy hogyan kerültem Hauser Arnoldddal kapcsolatba? 1968-ban jelent meg *A művészet és az irodalom társadalomtörténete* című könyvének első magyar kiadása.² Amikor megjelent a kirakatokban, ritkaság volt, mert nem nagyon jelenhettek meg szövegek olyan szerzőktől, akik magyarok voltak, de már régen, mint ő például, ötven éve külföldön, Angliában éltek. Ezek politikai ügyek voltak. Amikor meg láttam a könyvet, azt mondtam: ez az én emberem! Akkor az Iskolatelevízióban³ dolgoztam, amely angol mintára indult, és az angol televíziótól nagyon sok anyagot kaptunk az előkészítéshez. Tulajdonképpen nálunk akkor kezdődött az, amit integrált oktatásnak hívnak. Meg is próbálkoztam azzal, hogy iskolákban lemérjem az integrált oktatás módszerének sikerét. Elmentem tanítani iskolákba, és azt vettem alapul, amit még annak idején Hegedűs Gézától a Színház- és Filmművészeti Főiskolán tanultam, aki foglalkozott ezzel a módszerrel. A kísérlet meglehetősen jól sikerült. Arra gondoltam, hogy ez a könyv – már csak a címe alapján is, mert akkor még nem olvastam – beleillik az Iskolatelevízió érdeklődési körébe.

Jól értem, hogy Hauser könyvét tanította?

Nem, nem. Tudom, hogy több külföldi országban használták tananyagként, például a spanyolok egészen biztosan, én nem. Ő csak az invenciót adta, hogy így is meg lehet közelíteni a kérdést. Arra gondolok konkrétan, hogy itt a nagy témák, tudományterületek nincsenek erősen elhatárolva egymástól, és feltehetjük a kérdést, hogy a társadalom fejlődése hogyan befolyásolja a képzőművészetet.

Azután szünet következett. Még két évig dolgoztam az Iskolatelevíziónál, majd átmentem az MTV Közművelődési Főszerkesztőségéhez. Egy régi kollégám kérésre meg és vett oda, ő is lett a főnököm, Sylvester András. Minden újdonságra nyitott volt. A munkákban közreműködött egy régi tanárom is, Szabolcsi Miklós professzor, aki akkor az Akadémia Irodalomtudományi Intézetét vezette.⁴ Tehát mi hárman együtt kitaláltuk a koncepciót, és azt a feladatot kaptam, hogy keressem fel a távolabb külföldön vagy éppen – ahogyan mondták – az „utódállamokban” élő,

² *A művészet és az irodalom társadalomtörténete* (Sozialgeschichte der Kunst und Literatur = Hauser 1951) első magyar kiadása 1968-ban jelent meg a Gondolat Kiadónál két kötetben, Nyilas Vera és Széll Jenő fordításában, Németh Lajos utószavával. A könyv azóta még két magyar kiadást ért meg (Gondolat, 1980; Arktisz-Artmagazin, 2011).

³ Az *Iskolatelevízió* az MTV Gyermek- és Ifjúsági Osztályának műsorfolyama volt. 1964-ben került adásba az első rész, és elsősorban angol mintára, részben BBC-licenc alapján gyártottak olyan műsorokat, amelyeket oktatási segédanyagként lehetett használni. Az adások készítésében több tudós, színész és író is közreműködött.

⁴ Szabolcsi Miklós (1921–2000) 1957-től volt az MTA Irodalomtudományi Intézetének munkatársa, egy ideig igazgatóhelyettese és ügyvezető igazgatója (lásd ehhez Kőpeczi 2000: 1536–37).

de Magyarországon vagy a Monarchiában született írókat, tudósokat, és készítsek velük riportokat.⁵ Így összeírtuk azokat, akik szóba jöhettek, majd a listát engedélyeztetnünk kellett, hogy elmehetünk-e a listán szereplőkhöz. A műsorral nagyon sokat forgattunk például Erdélyben, Romániában: Kolozsváron Balogh Edgárnál jártunk. Gondolom, a neve mond magának valamit!

Persze!

Hogy a lényegre térjek, a kiválasztott emberekről születési sorrendben próbáltuk a portréfilmeket leforgatni, de a vezetőség számára a legfontosabb szempont az volt, hogy ne legyenek politikailag kompromittáltak. Ilyen problémák voltak például Ignotusszal.⁶ Hauser esetében ilyen elméletileg nem merülhetett fel, „tiszt ügy” volt. 1918 vagy inkább 1920 után még a régi kommunista társasággal sem vette fel a kapcsolatot, hanem a magányos tudós útját járta. Ő csak azokkal került kapcsolatba, akiket ő maga választott, mint például Mannheim Károllyal, akit végig nagyon tisztelt. Hauser lett tehát az első az egyre terjedelmesebb listánkon. De mint később megtudtam, vele is voltak problémák, nem ment minden zökkenőmentesen. Pedig mind olyan tudósokat, sőt sok közgazdászt – mint például Lord Baloghot⁷ – akartunk megszólítani, akik az ország jobb működésének elősegítésében közre tudtak volna működni. A lista elkészült, és két évig keringett, mert senki sem merte engedélyezni, ahogy erről is később szereztem tudomást.

Kik szerepeltek még a listán?

Elég sokan az engem érintő témákban. Rajta volt például Zilahy Lajos,⁸ de őt még a lista leadása előtt kihúztuk. A főnököm nagyon megijedt, hogy ebből baj lehet, és nehogy Zilahyval összeöjünk. Vagy a *Híd a Drinán* írója, Ivo Andrić, akinek köze volt a Monarchiához is, vagy éppen Miroslav Krleža. Akkoriban célországként főleg

⁵ A műsor interjúi gyűjteményes kötet formájában is napvilágot láttak 1978-ban Borus Rózsa szerkesztésében (*A század nagy tanúi* címmel, Borus szerk. 1978). A Hauser-interjú ebben a kötetben, amelyhez Szabolcsi Miklós írt előszót, ekkor már a harmadik kiadását érte meg (109-152.). A könyv továbbá a Dienes Valériával, Duczynska Ilonával, Franyó Zoltánnal, Komlós Aladárral, Lukács Györggyel, Molnár Antallal és Tolnay Károllyal készült interjúkat közli.

⁶ Ignotus Pál, aki 1978-ban halt meg Londonban, ötvenhatos emigráns volt, és részt vett a forradalom előkészítésében is. 1968-ban a Horthy-korszak baloldali értelmiségéről jelentetett meg tanulmányt (Ignotus 1968: 165-189).

⁷ Balogh Tamás (Lord Thomas Balogh of Hampstead, 1905-1985) budapesti születésű brit közgazdász, több oxfordi college oktatója, egykori brit energiaügyi miniszter, akit 1979-ben választottak az MTA tiszteleti tagjának.

⁸ Az író Zilahy Lajos (1891-1974) az egyesült államokbeli emigrációban többször fontolgatta hazatelepülését, amelyet vagy külső körülmények, vagy személyes döntései hiúsítottak meg. 1974-ben Újvidéken halt meg (lásd ehhez a BM Zilahyról és hazahívásáról szóló jelentéseit: Standaesky közread. 2002).

Románia, Csehszlovákia és Jugoszlávia jöhetett szóba, de vagy nem engedtek ki, vagy ott nem tudtuk az embereket megközelíteni. Egyedül Tito Jugoszláviájában ment ez (is) könnyebben. Így tudtunk a szerb és a horvát írókhoz elmenni.

A körülményesen megkapott engedély után a Nyugaton élők közül először Hauser Arnoldnak írtam. Miután elvállalta az interjút, megtudakoltam tőle, hogy kivel szeretne beszélgetni, van-e olyan kolléga, barát, tanítvány, ismerős, akit a legszívesebben választana. Hauser két embert javasolt. Az egyik Nyíri Kristóf, a másik pedig Lendvai Ferenc volt.⁹ Megkérdeztem, hogyan esett rájuk a választása. Elmondta, hogy olvasta ennek a két fiatalnak az írásait, és nagyon meg volt elégedve velük. Végül Nyíri vállalta el a munkát. Ő akkor fiatal tudós volt, azt hiszem, tanársegéd. Nagyon örült a megkeresésnek, mert régóta ismerte és nagyra tartotta Hauser munkásságát, és persze csakis olyat lehetett felkérni, aki már ismerte a választott szerző tevékenységét. Kíváncsiak voltunk, hogyan alakulnak a dolgok, kicsit izgultunk is, de a későbbi férjemmel nagyon jól alakult a szervezés. Az interjút 1975-ben vettük fel, az adás 1976-ban ment le.¹⁰

Milyen volt az első találkozás?

Megérkeztünk Londonba, de a sajátosan magyar dolgokat nem kerülhettük el. Szállásunk nem volt, mert egy labdarúgó-mérkőzés miatt minden szálloda foglalt volt. Végül személyes ismeretségek révén találtunk valamit. Este felhívtam a professzor urat, aki azt mondta, hogy másnap reggel nyolckor vár minket. Eléggé mellbevágó volt, mert nagyon messze laktunk tőlük. Ők London egy külső csendes

⁹ Lendvai L. Ferenc és Nyíri Kristóf közléseiből viszonylag pontosan rekonstruálni lehet az interjúban elhangzottakat. 1973-ban megjelent filozófiatörténeti kismonográfiájuk (*A filozófia rövid története. A Védáktól Wittgensteinig*; a továbbiakban: LNyF - az oldalszámokat az 1995-ös, Áron-Kossuthkiadásból idézem) módszertanilag több ponton kötődött Hauser szintetikus-marxista eljárásához, amelyet *A művészet és az irodalom társadalomtörténetében* követett (lásd az előszóban explicit módon: LNyF 5). Hauser azon értelmező marxista gondolatának is, amelyet 1958-as, *A művészettörténet filozófiája* (Hauser 1978 [1958]) című művéből idéznek, fontos szerepe van számukra: a kultúra a társadalom védelmét szolgálja a materiális/termelési viszonyok egyértelmű prioritásával szemben (vö. még LNyF 25).

A szerzők kötetük egyik példányát elküldték Hausernek, amelyben kifejezték nagyrabecsülésüket. Hauser meglegedését és szakmai támogatását azzal is tolmácsolta, hogy őket jelölte beszélgetőpartnernek a későbbi tévészerepléshez. Londonba, közös döntésük alapján, végül Nyíri Kristóf utazott ki.

¹⁰ Az interjút 1976. március 3-án és 5-én sugározta a Magyar Televízió. A felvétel munkatársai voltak a fentiekén kívül: Kocsis Sándor operatőr, Péterfay Attila gyártásvezető, Szirtes András és Somogyi Valéria vágók. Az interjú először a *Kritika* című folyóirat 1976/4-5. számában jelent meg nyomtatásban (99-125.), másodközlésben: Hauser 1978a: 44-86. A könyv ugyanakkor német fordításban is megjelent Hauser rövid előszavával, amely a magyar kiadásból hiányzik (lásd: Hauser 1978b: 48-81). Az interjú olvasható még *A művészet és az irodalom társadalomtörténete* 2011-es kiadásának II. kötetében (475-504.).

negyedében laktak, ha jól emlékszem, az Eton Avenue-n.¹¹ Végül taxiba ültünk, mert nagyon el voltunk késve – szokás szerint. Ugyanabban a házban laktak, ahol Antal Frigyes művészettörténész özvegye. A ház nagyon jó helyen volt, Hampsteadben. Arra gondoltam, hogy itt akár egy művészettörténeti intézetet is be lehetne rendezni a Londoni Magyar Intézet számára. (De ez mellékes.) Tehát megérkeztünk késve, és a professzor úr azonnal leszidott bennünket, hiszen a késés Angliában nem volt szokás.

Hogyan alakult az interjú?

Hauser és Nyíri is nagyon fel voltak készülve, mindenféle kérdéseket érintettek, történetieket meg aktuálisakat is. Valamelyikünk végül feltett Hausernek egy olyan kérdést, hogy adott esetben tenne-e valamilyen konkrét politikai állásfoglalást, vagy gondolt-e ilyesmire. Azt mondta, hogy persze, csak ez eléggé kilóg a mai politikai palettából. Azt mondta, hogy megváltoztatná a marxi tételek egy részét! Mindenki megrémült, hogy ez már odahaza kicsit sok lesz, de azután kifejtette, hogy mire gondol. Akkor már köztudott volt, hogy az úgynevezett kommunizmus egy idealista filozófia, ami konkrétan soha sem valósulhat meg. Csak annyiban és úgy van, ahogyan Petőfi mondja, „*ha majd* a bőség kosarából mindenki egyformán vehet...”. Azért nem valósulhat meg, mondta, mert az ember biológiai természete nem változtatható meg, pontosabban az, hogy nagyon különbözőek vagyunk, vannak erősebbek és gyengébbek, értelmesek és kevésbé értelmesek. Ezeket a különbségeket nem lehet eltörölni, hiába is próbálkoznánk, tehát a kommunizmus részben az emberi habitus miatt minősül utópiának. Egy ilyen eszme megvalósíthatósága szorosan összefügg az emberi természettel, és éppen emiatt nem lehet teljes mértékben véghezvinni. Emellett Hauser érintette az istenhit kérdését, őt is érdekelt az a probléma, hogy mi van a tudományon túl.

Kicsit eltérve az eddigi témánktól: Hauser mikor döntött úgy, hogy hazatér Magyarországra?

Amikor kimentünk, már tudtam, a Szabolcsi professzortól kapott információk alapján, hogy Hauserék készülnek haza. Felesége, Nóra betegsége – Parkinson-kóros volt – is arra sarkallta, hogy hazajöjjen. Nekünk is felvetette, és kérdezősködött az itthoni betegellátás rendszeréről. Nem tudtunk állást foglalni, hogyan is tudtunk volna, de láttuk, hogy nincs tisztában vele, hogy itthon micsoda problémákba ütközik majd. Annyira szobatudós volt, hogy a hétköznapi nehézségek gondolata fel sem merült benne. Őt csak azok a dolgok foglalkoztatták, amiket

¹¹ Hauser lakása Londonban az Eton Avenue 3. szám alatt volt. A család tulajdonában levő levelezésében rendre a „3 Eton Avenue, NW3, Hampstead, London” formula szerepel.

az emberek leírtak. Úgy gondolta, hogy a leírt gondolatokat mindig vállalni kell, és ez el is dönti a kérdéseket. A Lukács Györgyhez való viszonyát is főleg az írott szó alapján látta eldönthetőnek, ahogyan a másik filozófus, Adorno esetében is, akiről egyébként kérdezték az interjúban.

Adorno?

Igen, Adorno. Hauser azt mondta, hogy az a lényeg, hogy az ember hogyan ír. És amikor megkérdezték, miben különböznek az írásai a hasonló témákkal foglalkozó kortársaitól, azt mondta: „abban, hogy engem értenek”, Adorno meg úgy fejezi ki magát, mintha a jobb kezével a bal fülét fogná meg.¹² A nyelv kérdését tartotta a legfontosabbnak. Nagyban erősítette az álláspontját az is, hogy egyszer Thomas Mann azt nyilatkozta róla, hogy azok közül a német nyelven író tudósok közül, akiknek ez csak a tanult nyelve, Hauser ír a legszebben és legérthetőbben. De azt sem szabad elfelejteni, hogy annyi év után is még mindig nagyon szépen fejezte ki magát magyarul. Szabolcsi Miklós, amikor először látta az interjút, meg is jegyezte, hogy Hauser Ady nyelvén beszél. Tehát megőrizte a 19. század végi, 20. század eleji irodalmi nyelvet.

És a hazatérésnek milyen fázisai voltak? Mi ment gördülékenyen, illetve mik voltak a buktatók?

Az Akadémiával vette fel a kapcsolatot, és az intézményből meg is hívták, hogy jöjjön haza, és beszéljék meg a hazatelepülése körülményeit. Ezért 1977-ben hazalátogatott. Sok mindenben félig-meddig megállapodtak már, amikor a külügyön keresztül hirtelen értesítést kapott, hogy a felesége otthon, Londonban elesett, kórházban van, és nagyon rosszul van. Azonnal visszautazott. Szerencsére még volt együtt néhány napjuk. Nóra, a harmadik felesége szintén magyar volt.¹³ A hazai kötődése abban is látható volt, hogy magyar feleséget választott.

A stáb tagjaiként is többször felajánlottuk a segítségünket, én személyesen is. És aztán egyszer váratlanul megkérdezte, hogy adott esetben, ha engem kérne meg, hogy a továbbiakban a segítségére legyek, mit csinálnék. Nagyon kedves volt, azt mondta, hogy ez egy olyan kérdés, amin ő maga is csodálkozik, hiszen

¹² Lásd: *Találkozásaim Lukács Györggyel*, 84–85.: „Ami Adornótól elvlaszt, az kézenfekvő: az affektáció. Az a föltétlen törekvése, hogy másképpen mondani valamit, és a jobb kézzel megfogni a bal fülét az embernek, az természetellenes. A jobb kézzel fogja meg az ember a jobb fülét, és a bal kézzel fogja meg az ember a bal fülét, és ne feltétlenül fordítva.”

¹³ Engel Nóra Hauser harmadik felesége volt. 1940-ben házasodtak össze (lásd erről: Csepregi 2003: 684–686, ez a lexikonszócikk közli Hauser életéről az egyik legbővebb összefoglalót). Hauser életének és pályaképének kivonatához lásd még magyarul: Wessely 2006: 312–313. Hauser életéről és műveinek, tudományos világszemléletének alapvető kérdéseiről összefoglalót ad még: Hell-Lendvai-Perecz 2001: 221–223.

nagy valószínűséggel ő lesz az, aki hamarabb eltávozik. Szóval, így kerültem a képbe. A rokonok elmondásából tudom, hogy nagyon hasonlítottam a második feleségére. Lehet, hogy ez a régi romantika munkált benne, amikor felfigyelt rám. De ettől függetlenül nagyon haza akart jönni, nem lehetett róla lebeszélni, és nem érdekelte, hogy az itthon már nem olyan, mint ahogyan ő emlékezett rá. Megmaradtak a régi reflexei. Egyszer írtam neki, hogy ha hazaköltözik, nem lesznek olyan körülményei, mint odakint. Jeleztem, nem biztos, hogy tudjuk neki biztosítani az apró luxuscikketeket, például a reggeli grapefruitlevet. A válasza az volt, hogy: „akkor majd megrendeljük a nagykereskedőtől”. Ő még tényleg az 1918 előtti világban élt.

Hauser Arnold hazatérésében végül a külügy segített. Amikor a felesége, Nóra meghalt, a Magyar Külügyminisztérium képviselőjéhez fordult. Úgy érezte, nagyon egyedül van, ő maga is beteg, és inkább oda megy, ahol valakik a segítségükről tudják biztosítani. Mert hozzátartozik a képhez, hogy beteg volt, akkor már több, nagyon súlyos szívinfarktuson volt túl, és a lába sem működött rendesen ízületi panaszai miatt. Több országba is hívták, Spanyolországba, Olaszországba és Izraelbe. Azon is gondolkodott, mint egyszer elmondta, hogy Svájcba megy, ezt azonban végül elvetette. Tehát hazajött. Az első hónapokban az Akadémia vendégházában lakott, a Budai Várban. Ugyancsak az Akadémia vizsgálta ki egy híres belgyógyással, aki megállapította róla, hogy teljesen ki van merülve, és kórházi kezelésre szorul. Itt kell megjegyezni, hogy a férjem nagyon nem szerette a kórházat. Végül az Üllői úton, egy klinikán helyezték el, sajnos nem túl jó körülmények közé. Egy hatágyas kórteremben feküdt, ami nagyon nem tetszett neki, de szerencsére nemsokára áttették egy kétágyas szobába. Később a Szabolcs utcai kórházba került, a szívgyógyászatra, ahol olyan jó kezelésben részesült, hogy haza tudott jönni. Otthon is halt meg, 1978. január 29-én, egy zivataros éjszakán.

Összesen mennyi időt töltöttek együtt a férjével? Pontosabban hogyan kezdődött a szorosabb ismeretség az interjú felvétele után?

Többször jártam kint náluk az interjú után, amíg még élt az előző felesége. Kivitettem neki Londonba az interjú lejegyzett szövegét, mert látni akarta. Csak úgy egyezett bele az interjú sugárzásába, ha azt megbeszéljük előtte. Akkor kiküldött a televízió, de szállást csak egy éjszakára tudtak fizetni. Amikor ezt meghallották, Nóra azt mondta, hogy ne bonyolítsuk a dolgot, menjek oda, lakjak ott náluk, mert „annak semmi értelme, hogy itt futkározz két hely között”. Nagyon kedves volt, és már többször laktak náluk magyarok. Miután meghalt Hauser felesége, és ő még nem jött haza, voltam kint még egyszer, akkor készítettem elő az interjút például a két lorddal, Balogh Tamás és Káldor Miklós közgazdászokkal. A tévéfilmet 1980-ban forgattuk.

Említette, hogy a hosszas beszélgetéseik során Hauser sokat mesélt az emberi és szakmai kapcsolatairól, a gyermekkoráról. Erre hogyan emlékszik vissza? Annak ellenére, hogy a házasságunk rövid ideig tartott, és ebből Arnold elég sok időt töltött kórházban, nagyon sokat beszélgettünk. Érdekelte a munkám, az addigi életem, a sorsom. Mesélt a saját gyerekkoráról is, a régi Temesvárról, ami az akkori Magyarország második legnagyobb, legfejlettebb városa volt. Ott járt középiskolába, reálgimnáziumba, ami nagyon jó iskola lehetett. Gyakran emlékezett meg róla, és arról is, hányféle nép élt ott barátságban, magyarok, zsidók, románok, szerbek stb. Ez neki nagyon fontos volt, a népek együttélése Közép-Európában. Beszélt a szüleiéről, az édesapjáról. Miután összeházasodtunk, Budapesten elmentünk meglátogatni az első menyasszonyát, Schönheim Ilát, akit még Temesvárról ismert.

És a történet a nevével? Mintha eredetileg nem az Arnoldot választották volna a szülei.

Elmesélte, hogy amikor megszületett, elküldték a keresztapját a rabbihoz, hogy diktálja be a nevét. De mire a keresztapa odaért, elfelejtette a nevet, csak arra emlékezett, hogy valami A betűs, úgyhogy nézték az A betűs neveket, és választottak egyet. Hauser úgy tudta, hogy eredetileg Andor lett volna. Mosolyogva mondta, hogy az Arnoldot jobban szereti.

És a szakmai kapcsolatairól miként mesélt?

Főleg reggelente tudtunk beszélgetni, nagyrészt akkor volt időnk, mivel én ebben az időszakban még aktívan dolgoztam, neki pedig éjszaka szüksége volt a pihenésre. Napközben sokat hallgatott zenét, Bachot, Vivaldit, és főleg olvasott. Szeretett mesélni a régi ismeretségeiről, például Lukács Györgyről. Elmondta, hogy nehéz ember volt, távolságtartó. Aki Lukács szűk körébe bekerült, annak megengedte, hogy tegezze, mindenki másnak magáznia kellett.

Honnan ismerte Hauser Lukácsot?

Már azelőtt ismerte, hogy a Vasárnapi Körbe került volna.¹⁴ Ezt Lukács Micitől, Lukács György húgától tudom, akit megismertem, és róla is készítettem egy filmet Bónis Ferenc zenetörténész közreműködésével. Lukács Mária gyerekeinek

¹⁴ Hauser az 1976-os interjúban így fogalmaz Nyíri Kristófnak: „[...] ez [a Vasárnapi Kör - ZD] kb. akkor kezdődött, amikor Lukács György Németországból, Heidelbergből hazajött az első háború kitörése idején. És amikor talán egy tucatnyi fiatal, ambiciózus, de felkészületlen fiatal ember köré csoportosult, és amellyel én Mannheim barátomon - aki egyetemi kollégám volt - keresztül érintkezésbe léptem” (Hauser 1978a: 45).

a házitanítója Gyergyai Albert volt,¹⁵ Hauser diáktársa a budapesti egyetem francia szakán. Ugyanis Hauser német, francia és filozófia szakos volt Budapesten, miután eljött Temesvárról. Miután Gyergyai állást kapott az egyetemen, beprotezsálta Hausert a Lukács családhoz.¹⁶ Hausernek jól jött a munka, mert a fővárosban ő csak egy szegény vidéki egyetemista volt. A Lukács család meg Pesten egy fogalom: gazdag família, bankárok, ők építették a kis földalattit, bérházaik voltak az Andrassy úton.¹⁷ Megkérdeztem a férjemet, hogy „maga ugye irigyelte Lukácsot?”. Azt válaszolta, hogy „Persze!” – „És miért irigykedett rá?” – „Hát képzeld el, ha Lukácsnak kellett egy lakás vagy egy villa Európában, akkor azt a papa megvette. Gondold meg, hogy nekem akkor milyen lehetőségeim voltak! Eljöttem otthonról, és annak is kellett örülni, ha el tudtunk adni valamit azért, hogy kijöjjön a pénz a budapesti vonatjegyre Temesvártól. Amikor felértem, beiratkoztam az egyetemre, és aztán ennyi, magam maradtam.”

A gazdag és a szegény zsidó közötti különbség nagyon foglalkoztatta a férjemet. Egyetlen esélye szegényként az volt, hogy kapcsolatokat épít ki a fiatal értelmiségiekből álló haladó csoportosulásokkal, a Vasárnapi Kör ebből a szempontból különösen fontos volt neki. Valahogyan meg kellett kapaszkodnia. Ugyanígy járt el később Bécsben is. Nagyon izgatták a társadalmi különbségek. Ezért is fordult már nagyon korán a társadalommal kapcsolatos problémák felé. Először a kisebb köröket figyelte meg (a Vasárnapi Kör sem volt egy nagy csoport), és ez alakult át később a társadalmi ismeretek iránti érdeklődésévé.

¹⁵ Gyergyai Albert (1893–1981) visszaemlékezései (Gyergyai 1977: 411–425) szerint 1920 őszétől 1926-ig volt nevelő a Lukács családnál, miután elvesztette középiskolai tanári állását. „Már egy éve tanárkodtam a különböző fővárosi középiskolákban, amikor a Minisztériumnak eszébe jutott, hogy engem Győrbe küldjön, s mivel nem mentem, a fővárosnak is megtiltotta, hogy engem alkalmazzon. Ily módon két szék közül a pad alá esve, örömmel fogadtam a nevelői állást a Lukács-házban. [...] Madzsarné [szül. Jászi Alice (1877–1935), táncpedagógus, Jászi Oszkár húga – ZD] ajánlott engem Lukács József és leánya figyelmébe” (Gyergyai 1977: 411–413).

¹⁶ Popperné Lukács Mária (1887–1980), Lukács György húgának visszaemlékezései (Popperné Lukács 1977: 379–410) szerint: „Gyopár utcai házunk tele volt. Gyermekeim [...] a kis Béla [ifj. Bartók Béla – ZD] kortársai voltak. Nevelésükben a legjobb segítőtársat sodorta felem a sors. Gyergyai Albert vállalta ezt a feladatot [...]. A választás nehéz volt, hiszen Gyergyai elődjeként Hauser Arnold ténykedett – vele aztán Londonban újra felvettük a kapcsolatot” (395). Lásd még ehhez: Markója 2012: 237.

¹⁷ Lukács József (1855–1928), Lukács György édesapja szegény családból származott, majd vált Budapesten bankigazgatóvá. A család vagyonának legnagyobb része nem a magas bérkategóriában kereső férj, hanem a gazdag nagyiparos családból származó felesége (Wertheimer Adél) öröksége révén keletkezett. Lukács József ezt írja kisebbik fiának, Györgynek 1911. február 4-én: „[...] ha ma meghalnék, nem jutna rád – különösen míg Mama életben van, kit névleges vagyona után annak egész jövedelme megilleti – olyan tekintélyes vagyon, melynek jövedelme, esetleg keresménnyel pótolva, mindazt neked anyagilag biztosíthatná, amire terveid szerint szükséged van” (idézi: Bendl 1994: 12).

A Vasárnapi Körről miket mesélt, hogyan érezte ott magát?

Nagyon jól érezte magát. A Vasárnapi Kör egy szabadegyetem, társadalomelméleti műhely volt. A vezetője Lukács György volt. Tagok voltak még többek között Mannheim Károly, Fogarasi Béla, Szabó Ervin,¹⁸ Antal Frigyes és Fülep Lajos. Hauser Mannheimet tartotta ott a legokosabbnak és a legközvetlenebbnek, amit mások is megerősítettek. Ők jó barátok voltak. A következő nehéz években a vasárnapi körös élményei és tapasztalatai adtak Hausernek erőt ahhoz, hogy a könyvét be tudja fejezni.

És Hauser hogyan vélekedett Lukácsról?

Kétségtelen, hogy a Vasárnapi Kör vezetője Lukács György volt. Hauser azonban dogmatikusnak és polemizálóknak tartotta, emberileg hidegnek, akinek nem volt jó az emberismerete, és gyakran nem értette meg vagy ismerte fel az igazi művészi teljesítményt. Ugyanakkor lelkesedett is érte. Azt mondta, hogy nagyon sokat kapott tőle. Tanítómesterének ismerte el mindig. És az is volt. Felnézett rá. De ahogy mondtam, kicsit irigykedett is az anyagiak miatt.

Emberileg milyen volt a viszonyuk? Mert szakmai téren az eddig hozzáférhető dokumentumok alapján a most elmondottakhoz hasonló következtetésre juthatunk.

Emberileg nem szerette. Hogy miért? Amikor vége lett a Tanácsköztársaságnak, akkor Hauser már házas ember volt, és megkérte Lukácsot, hogy segítsen neki a menekülésben. Nem gazdasági támogatást kért, csak abban segítséget, hogy milyen úton, kiket megkeresve tudja másodmagával elhagyni az országot, hogy mentse a bőrét. Lukács viszont nem segített neki.

Ennek az okairól tud-e valamit? Mert ez elég egyértelmű hozzáállás...

Lukács „hívó” kommunista volt. Hauser pedig nem volt az, bár 1919-ben a kultúrpolitikában szerepet vállalt. Aztán volt még valami... Amikor 1970-ben Angela Davist megvádolták, és kommunistának nevezték, akkor Lukács György a védelmére kelt, indított egy európai kezdeményezést „mentsük meg Angela Davist” jelszóval.¹⁹ Még a levél is megvan, amit Hauser Arnoldnak írt, hogy legyen szíves

¹⁸ Kevés az esélye annak, hogy a Vasárnapi Kör összejöveteleire Szabó Ervin is járt volna (lásd még ehhez: Novák 1979: 70–74). Mannheim Károly a második szemeszter elején tartott programelőadásában viszont beharangozta Szabó várható témáját a Kör tagjai által szervezett Szellemi Tudományok Szabadiskolájában, és megadta a kurzus címét is: „A marxizmus végső kérdéseiről” (lásd: Mannheim 1918: 24, illetve in: Karádi-Vezér szerk. 1980: 200).

¹⁹ Angela Davis (sz. 1944) író, egyetemi tanár, polgárjogi aktivista ösztöndíjasként Herbert Marcuse diákja volt Frankfurtban az 1960-as években, majd követte Kaliforniába. 1970-ben, a kaliforniai Marin megyei bíróságon lezajlott és több személy halálával járó túszejtő akcióban bűnrészességgel vádol-

támogatni az ügyet. Hauser válaszolt, azt írta nagyjából, hogy „Kedves Lukács” (így ebben a formában, nem azt, hogy „barátom” vagy egyéb...), „én már nagyon öreg ember vagyok, és nem csak most, de régen sem vettem részt ilyen dolgokban”. Szóval elküldte. Amikor ezt elmesélte, hozzáfűzte, hogy Lukács soha nem tegezte, még ebben a levélben sem.

Tehát Lukács azért nem kedvelte Hausert, mert nem látta benne a mozgalmárt?

Lehet. De ezt nyilvánossá sohasem tették. Amikor 1968-ban megjelent Hauser Arnold könyve magyarul, 1969-ben a kiadó és a Magyar Rádió szervezett velük egy beszélgetést a rádióban, és mindkettőjüket meghívta. Hauser Londonban ült a BBC-nél, és így beszélgettek Lukáccsal. Nagyon udvariasan társalogtak, önztek és dicsérgették egymást. De ezt mindenki olvashatja, megvan, mert kiadták.²⁰ Szóval a rádió egy dolog, de otthon mindig nagyon zavarta ez az egész. Én pedig megmondtam a férjemnek, hogy „az Istenért, maga nagy ember, bejárta az egész világot, mindenhol olvassák a könyveit, hagyja már a Lukács-témát, és ne irigykedjen!”... És aztán jót nevtünk a dolgon. De neki mindig megmaradt ez a kompenzáció-kényszere Lukáccsal szemben.

A vele készült londoni interjünk első mondataiban Hauser azt vallotta meg, hogy későn érő volt. És finoman fogalmazott. Magyarán, fiatalon elvesztegetett több évet, amikor nem figyelt oda eléggé a dolgaira, meg persze nem volt pénze, szegény volt. A politikai körülmények is befolyásolták, de aztán elvett egy gazdag lányt feleségül, aki művészettörténész volt, és az após pénzén bejárhatták Olaszországot az első világháború után. Mivel nem jöhetett haza, először Berlinbe ment, de ott nem tudott karriert csinálni. Ekkor visszament Bécsbe, ahol megalapította a filmkölcsönző és -forgalmazó vállalatot.²¹

A bécsi éveiről miket tudott meg tőle?

Bécsben nagyon aktív volt. Cége volt, és sok előadást is tartott. Ekkor már megjelent Balázs Béla, egykori vasárnapi körös társa könyve a filmről, *A látható ember* (1924).²²

ták. Davis védelmében mind otthon, mind nemzetközi szinten többen felléptek. Lukács 1971-ben a *Nagyvilág* folyóiratban magyarul is közölte kiáltványát (Lukács 1971). Az Angela Davis-ügyről futólag Hauser is megemlékezik egy 1971-ben adott interjújában (Vezér 2004: 109): „Az utolsó levélben, amit Lukács írt nekem Angela Davis-szel kapcsolatban, még abban is magázott. Az fönnmaradt.”

²⁰ A *Párbeszéd a nagyvilággal* című műsor keretében belül 1969-ben készült rádióinterjú Hauser Arnold, Huszár Tibor, Lukács György és Ortutay Gyula közreműködésével. A műsor szerkesztője Bajó Mária volt (lásd in: Hauser 1978: 7–26).

²¹ Hauser Bécsben Mezei Oskarral alapította meg a dr. Hauser és Tsa. Kft.-t [Dr. Hauser & Co. GmbH] 1929-ben, amely elsősorban filmkölcsönzéssel és -forgalmazással foglalkozott (lásd erről bővebben: Kókai 2015).

²² Balázs 1924. Magyarul: *A látható ember avagy a filmkultúra* (Balázs 1984: 6–120).

Ekkori írásaiiban Hauser úgy ír a dokumentumfilmről, mint a jövő művészetéről, akkor, amikor ez az egész csak csírájában, ha létezett.²³ Ma könnyű nagyokat mondani, de ő ezt akkor és ott már látta és felismerte. Akkor fogalmazta meg az esztétikai kritériumokat is a filmről. Ezzel kezdődhetett volna az igazi tudományos karrierje. De mire erre sor került volna, Ausztriában is változások álltak be. Jött 1933, majd 1938, és Hitler meg az Anschluss elől Svájcba szökött, magyar útlevéllal.²⁴ Ez volt a szerencséje, mert így még könnyebben is boldogult.

A továbbiakat én is jobban ismerem. Svájcból Párizsba utazott, de ott nem érezte jól magát. Nem ment neki Párizs – mesélte –, holott a nyelvet nagyon jól ismerte, hiszen – mint már említettem – idehaza francia szakos volt.²⁵ És onnan írt az időközben Londonba emigrált Mannheim Károlynak, a jó barátának, hogy Párizsban van, minden lehetőség nélkül, nem tudna-e segíteni. Erre Mannheim meghívta Londonba, és állást szerzett neki egy kiadóban, ahol ő is dolgozott. Innen pedig már a tévéinterjúból is ismerjük, hogy mi következett. Az első könyve nagy siker volt, sok nyelvre lefordították. Ezután tanított Leedsben egyetemi tanárként, de az Egyesült Államokban, a Brandeis Egyetemen és Londonban is. Tanítani szeretett volna itthon is, ez volt a terv, de sajnos már nem volt ereje hozzá. Sok tudós és egyetemi oktató látogatta a kórházban meg a lakásunkon is, beszélgetett velük, tervezgetett. De a sors másképpen akarta.

Amikor leforgattuk az interjút, és lement a tévében, akkor kereste meg már itthon a BBC. Szerettek volna életműinterjút készíteni vele. Megírta nekik, hogy „ott voltam évtizedekig; ha addig nem kellettem, akkor most már hagyjanak békén”.

Németországban is sikert aratott a könyve, a Beck Verlagnál jelent meg Münchenben. Szeretett volna Németországban is tanítani, de ez sohasem történt meg. Más kapta meg a katedrákat folyton, meg sokan nem szerették, ellene léptek fel. Kérdeztem tőle, hogy miért nem lépett ő is valamit. Azt mondta: „Nem érte meg, nem érte meg. Inkább írtam még egy könyvet!”

Milyen volt a személyes viszonya a Vasárnapi Kör egyéb tagjaival?

A Tanácsköztársaság bukása után szétváltak az útjaik. Először Bécsbe mentek, onnan Hauser Olaszországba, a többiek Berlinbe vagy máshova. Szétszóródtak. Mannheimről csak jót mondott mindig, nagyon szerette. A Michelangelo-szak-

²³ Lásd Hauser 1937.

²⁴ Hauser Arnold második házasságát 1934. július 7-én Löwenthal Lillivel (született az alsó-ausztriai Ebergassingban, 1901-ben) Budapesten kötötte. A házassági anyakönyvi kivonat „megjegyzések” rovatában még a következő mondat szerepel: „A vőlegény Temesvár (Timișoara) községi, a menyasszony Wien községi illetőségű külföldi állampolgár” (Hauser Arnold hagyatékában).

²⁵ Hauser 1913/14-ben Párizsban is tanult. Lásd ehhez Hauser doktori szigorlata (1918. december 19.) előtt kiállított egyetemi végbizonyítványát (1918. november 15-ről), in: Budapesti Tudományegyetem. Bölcsészettudományi végbizonyítványok 1918-19. ELTE Levéltára: 2C11-12.

értővel, Charles de Tolnayval, Tolnai Károllyal is jőban voltak.²⁶ De irigyelték is egymást, persze nem úgy, mint Lukáccsal. Ott volt még Balázs Béla meg Zalai Béla, aki nagyon korán meghalt. Amikor a férjem 1977-ben megtartotta az előadását az Akadémián,²⁷ Tolnainak írt is, hogy tiszteleti akadémiai tag lett.

Egy kérdésem van még. Először a Pécsi Tudományegyetemen találkoztam Hauser könyvtári hagyatékával.²⁸ Hogyan került oda, van-e ennek valamilyen háttértörténete?

Amikor még nem voltunk házasok, Hauser megegyezett az Akadémiával, hogy ha hazaköltözik, rájuk hagyja a könyvtárát és a lemezeit, mert nagy lemezgyűjteménye is volt. Ezt a szerződést aláírták, ma is ott kell lennie az Akadémián. De később azt mondták, hogy a könyvtárát nincs hová tenni. Ezért Németh Lajos az MTA Művészettörténeti Kutatóintézetéből felajánlotta, hogy ők biztosítják a helyet, és ki is ürítettek egy termet ebből a célból. Hauser halála után egy ideig semmi sem történt, majd egyszer csak felhívtak, és közölték, hogy a könyvtárát Pécsre viszik, az egyetemre. Mi nem értettük, felhívtuk Németh Lajost, de ő sem tehetett semmit... Ugyanis Aczél György lépett közbe, aki pécsi országgyűlési képviselő is volt, és ezzel kedveskedni akart a városának. Pedig Hauser sohasem tanult, élt vagy dolgozott Pécsen, semmi köze nem volt hozzá, ennyi erővel Erdélybe, Temesvárra is kerülhetett volna a könyvtár. Az azonban megnyugtató, hogy a könyvtárát feldolgozták, és ma az egyetemen mindenki számára hozzáférhető.

Köszönöm még egyszer az interjút és a részletes válaszokat.

Források és irodalom

Balázs Béla 1924: *Der sichtbare Mensch oder die Kultur des Films*. Wien-Leipzig: Deutsch-Österreichischer Verlag. (Magyarul: *A látható ember avagy a filmkultúra*. In: Balázs 1984: *A látható ember – A film szelleme*. Budapest: Gondolat. 6-120.)

Bendl Júlia 1994: *Lukács György élete a századfordulótól 1918-ig*. Budapest: Scientia Humana Társulás.

Borus Rózsa (szerk.) 1978: *A század nagy tanúi*. Budapest: RTV-Minerva.

²⁶ Tolnai Károly (1899-1981), a Vasárnapi Kör egykori tagja, művészettörténész, 1965-től a firenzei Casa Buonarroti vezetője, a Michelangelo-hagyaték rendezője és egyik legnevesebb szakértője. Az emigrációban főképp a Charles de Tolnay nevet használta.

²⁷ Hauser 1978c: 87-113.

²⁸ Ehhez lásd: Zuh 2014. Az adott cikkben közölt helyi könyvtári dokumentumok semmit sem említenek az odakerülés előtörténetéről. Azok szerint az események kezdete, hogy az MTA Könyvtára és az Akadémia baranyai képviselete megállapodnak egymással.

- Csepregi Klára 2003: Hauser Arnold. In: *Internationales Germanistenlexikon 1800–1950*. Bd. 2 (H–G). Berlin–New York: W. De Gruyter. 684–686.
- Gyergyai Albert 1977: Egy barátságos ház története. In: Bónis Ferenc (szerk.): *Magyar zenetörténeti tanulmányok. Kodály Zoltán emlékére*. Budapest: Zeneműkiadó. 411–425.
- Hauser, Arnold 1937: Der Dokumentarfilm – Die große Hoffnung. *Der Gute Film* 231–232: 5–9.
- Hauser, Arnold 1951: *Sozialgeschichte der Kunst und Literatur*. München: Beck'sche Verlagsbuchhandlung.
- Hauser Arnold 1968: *A művészet és az irodalom társadalomtörténete*. Ford.: Nyilas Vera és Széll Jenő, utószó: Németh Lajos. I–II. kötet. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Hauser Arnold 1978 [1958]: *A művészettörténet filozófiája*. Budapest: Gondolat.
- Hauser Arnold 1978a: Ifjúkori barátok. Látogatóban Hauser Arnoldnál. In: *Találkozásaim Lukács Györggyel*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 44–86.
- Hauser Arnold 1978b: Der Budapester «Sonntagskreis». In: *Im Gespräch mit Georg Lukács*. München: C. H. Beck. 48–81.
- Hauser Arnold 1978c: Válogatok Lukács György Tertium datur témájára. Előadás a Magyar Tudományos Akadémián – 1977. In: *Találkozásaim Lukács Györggyel*, 87–113.
- Hauser Arnold 2011: *A művészet és az irodalom társadalomtörténete*. II. kötet. Budapest: Arktisz–Artmagazin. 475–504.
- Hell Judit – Lendvai L. Ferenc – Percz László 2001: *Magyar filozófia a XX. században*. II. Budapest: Áron. 221–223.
- Ignotus Pál 1968: Die intellektuelle Linke im Ungarn der „Horthy-Zeit”. *Südostforschungen* 27: 165–189.
- Karádi Éva – Vezér Erzsébet (szerk.) 1980: *A Vasárnapi Kör. Dokumentumok*. Budapest: Gondolat.
- Kókai Károly 2015: Hauser Arnold és a film társadalomtörténete. *Korunk* XXVI/6: 40–46.
- Köpeczi Béla 2000: Szabolcsi Miklós [Megemlékezés]. *Magyar Tudomány* 12: 1536–1537.
- Lendvai L. Ferenc – Nyíri Kristóf 1973: *A filozófia rövid története*. A Védáktól Wittgensteinig. Budapest: Kossuth. (LNyF) (Újra kiadva: Áron–Kossuth, 1995.)
- Lukács György 1971: Angela Davis ügyéért. *Nagyvilág* XVI/4: 949–950.
- Mannheim Károly 1918: *Lélek és kultúra. Programelőadás a II. szemeszter megnyitása alkalmából – Előadások a szellemi tudományok köréből*, I. [füzet]. Budapest.
- Markója Csilla 2012: Popper and Lukács, the Anatomy of a Friendship. *Acta Historiae Artium* 53: 233–248.
- Novák Zoltán 1979: *A Vasárnap Társaság*. Budapest: Kossuth. 70–74.
- Poppné Lukács Mici 1977: Emlékeim Bartókról, Lukács Györgyről és a régi Budapestről. In: Bónis Ferenc (szerk.): *Magyar zenetörténeti tanulmányok. Kodály Zoltán emlékére*. Budapest: Zeneműkiadó. 379–410.
- Standeisky Éva (közread. és bev.) 2002: Zilahy Lajos ügye – K 1449. 2000 7–8: 99–111.
- Vezér Erzsébet 2004: Beszélgetés Hauser Arnolddal. Részletek. In: Vezér Erzsébet: *Megőrzött öreg hangok. Válogatott interjúk*. Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum. 101–121.
- Wessely Anna 2006: Hauser Arnold (1892–1978). Az olvasó útja. Hauser Arnold *A művészettörténet filozófiája* című művéről. In: Markója Csilla – Bardoly István (szerk.): „Emberek és nem frakkok.” *A magyar művészettörténet-írás nagy alakjai* II. = *Enigma* 13/48: 299–314.
- Zuh Deodáth 2014: Hauser Arnold könyvtára Pécsen. *Korunk* 10: 82–88.